

Cveta Knapič-Krhen

*Institut za historiju radničkog
pokreta Hrvatske, Zagreb*

Primljeno: 21. 11. 1987.

JUGOSLAVENSKA RADNIČKA DRUŠTVA U AUSTRIJI I POKUŠAJ OSNIVANJA SAVEZA JUGOSLAVENSKIH RADNIČKIH DRUŠTAVA U INOZEMSTVU

SAŽETAK

Od 90-ih godina 19. stoljeća do prvoga svjetskog rata jugoslavenska radnička društva djelovala su u mnogim evropskim središtima — primjerice u Beču, Berlinu, Budimpešti, Münchenu, Parizu i Londonu. Iako su nastala kao kulturno-prosvjetne organizacije, ta su društva imala i političko, socijalističko usmjerenje te su usko surađivala s radničkim pokretom u pojedinim južnoslavenskim i stranim zemljama. U specifičnim uvjetima u inozemstvu, često se moglo slobodnije djelovati nego u domovini, a neki pravci jugoslavenskoga radničkog pokreta tako su nastavili svoj rad u stranim sredinama. Beč je inače postao centrom za slovenske i hrvatske socijaldemokrate, a Budimpešta za srpske. Autorica priloga posebno analizira djelatnosti jugoslavenskih radničkih društava u Austriji — »Sloge« u Beču i »Danice« u Grazu. U drugom dijelu raspravlja se o pokušaju osnivanja jedinstvenog saveza jugoslavenskih radničkih društava u inozemstvu. Međutim, uloga tih društava u jugoslavenskom radničkom pokretu gubila se kad su stranke u domovini preuzele vodstvo u pokretu. Zatim, uoči prvoga svjetskog rata, došlo je do osipanja članstva, djelomično zbog porasta besposlice, a ideja o jedinstvenom savezu bila je tada napuštena.

U ovom prilogu nastojat ćemo ukratko prikazati djelatnost jugoslavenskih radničkih društava »Sloga« i »Danica« u Austriji i njihov pokušaj da se ujedine jugoslavenska socijalistička društva u Evropi u jedinstveni savez.

Devedesetih godina prošlog stoljeća osnovana su radnička društva (od članova iz južnoslavenskih pokrajina, odnosno zemalja) u Beču, Berlinu, Budimpešti, Grazu, Hamburgu, Innsbrucku, Münchenu, Parizu, Londonu i drugim evropskim gradovima. Društva su pretežno nosila naziv »Jugoslavenska radnička društva«, premda su u mnogim tim društvima djelovali napredni i socijalistički usmjereni studenti, posebno u Berlinu i Parizu, osobito studenti iz Srbije. Sva ta društva prihvaćala su socijalistička načela, surađivala sa sličnim udruženjima i strukovnim organizacijama u spomenutim gradovima i održavala neprestane veze sa socijaldemokratima u domovini. Istovremeno, ona su unekoliko bila protuteža raznim organizacijama i udruženjima, osnovanim u inozemstvu na nacionalnoj osnovi i s osloncem na neku od vodećih političkih stranaka u domovini, odnosno na kler.

Treba svakako upozoriti na činjenicu da su spomenuta radnička društva djelovala mnogo slobodnije nego su mogla djelovati u domovini, iako je sloboda njihova djelovanja ovisila o gradu, odnosno o državi i režimu u

pojedinoj zemlji. Sva ta društva osnovana su u doba neprestanih progona socijalista u Hrvatskoj i Slavoniji te Srbiji.

Vjerojatno su i progoni socijalista u domovini pridonijeli bržem osnivanju društva u inozemstvu, jer se kao osnivači ili članovi uprave u njima često javljaju vodeći socijalisti iz južnoslavenskih sredina. Kako rekosmo, u društvima su se često angažirali i socijalistički usmjereni studenti, koji su svoja iskustva poslije prenijeli u domovinu. (Tako je u Jugoslavenskom radničkom društvu u Berlinu djelovao prvak Srpske socijaldemokratske stranke Dimitrije Tucović.) Pojedina društva proživljavaju u raznim etapama svog rada i uspjeha, i neuspjeha, i razmimoilaženja, ali su se ipak uspijevala održati oko dva desetljeća, a potom su ugasla zbog izbijanja prvoga svjetskog rata.

Premda su jugoslavenska radnička društva osnovana kao kulturno-prosvjetna, njihova neprestana suradnja sa socijalistima u domovini ukazuje na njihov socijalistički karakter. Istovremeno, ona pružaju i materijalnu pomoć onim radnicima koji stižu iz domovine. Sva ta društva — pored svoga kulturno-prosvjetnog i potpornog djelovanja — imala su i političke ciljeve. Članovi radničkih društava u inozemstvu, upravo u zemljama s razvijenijim radničkim pokretima stjecali su prva iskustva o političkome i sindikalnom radu i ta su iskustva poslije prenosili i na radničke organizacije u zemlji. Često se događalo i da su prvaci radničkih pokreta iz jugoslavenskih zemalja izagnani iz mjesta gdje su djelovali kao socijalisti, nastavili svojim daljnjim radom u tim društvima.

Rad jugoslavenskih radničkih društava u inozemstvu, možemo podijeliti na dva razdoblja:

1. vrijeme osnivanja, suradnje sa socijaldemokratskim strankama u domovini i pokušaj stvaranja saveza društava;

2. vrijeme kulturno-prosvjetnog rada kada stranke u domovini preuzimaju vodeću ulogu u radničkom pokretu, a društva funkciju klubova (poput onih koje je npr. Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije osnivala izvan Zagreba). Ona gube svoju prvobitnu ulogu i djeluju poput sličnih radničkih obrazovnih društava što ih osnivaju pojedine nacionalne skupine radnika u većim evropskim gradovima.

Politička i teritorijalna podjela južnoslavenskog prostora i geografska udaljenost pojedinih društava od domovine utječu na život, uvjete i neke specifičnosti u radu društava. Tako su Beč, Budimpešta i Graz gradovi u kojima se radnici obraćaju upravi društva za novčanu i moralnu podršku u prvom susretu sa stranom zemljom. Ova više ili manje »tranzitna« uloga društava dolazi posebno do izražaja u neprestanoj oscilaciji broja članova. Socijalne demokracije svakako su podržavale susretljivost članova društava prema pridošlicama, međutim to je bila samo jedna od njihove djelatnosti. Neka od jugoslavenskih radničkih društava, posebno u Grazu i Budimpešti, trebalo je da postanu bitnim osloncem radničkog pokreta u svojoj domovini.

Jugoslavenska radnička društva u Austriji i Ugarskoj zapravo su trebala postati neka vrsta organizacijskih jedinica socijalne demokracije u Sloveniji, Hrvatskoj i Slavoniji te Srbiji ukoliko bi u domovini došlo do progona socijaldemokrata ili zabrane njihovih organizacija. Ovo je posebno značajno za Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije, koja bi u slučaju zabrane pokušavala da uz pomoć austrijskih socijalista rukovodi pokretom u okviru jednog od radničkih društava iz Austrije (najvjerojatnije iz Graza).

1. Jugoslavenska radnička društva u Austriji

Jugoslavensko radničko društvo »Sloga« u Beču osnovano je godine 1891, i čini se da je ono nastavak Hrvatskoga radničkog društva »Sloga«, osnovanog još 1888.¹ mada se kontinuitet djelovanja »Sloge« iz 1888. i nanovoosnovanog društva 1891. ne može zasad utvrditi, iako se društvo i dalje naziva Hrvatsko radničko obrazovno društvo, »Sloga« (*Kroatischer Arbeiterbildungsgesverein Sloga*) (AZ—1,2; NL-a i mijenja svoj naziv u Jugoslavensko radničko društvo tek krajem 90-ih godina. Premda su članovi društva pretežno iz Hrvatske, u njemu uz Hrvate, aktivno surađuju i Slovenci i Srbi. Obraćajući se svim južnoslavenskim radnicima vodstvo društva smatra da je »Jugoslavensko radničko naobrazbeno društvo 'Sloga' jedino društvo koje bez razlike narodnosti ili vjere svakog Jugoslavena, bio on Hrvat, Srbin, Slovenac, Bosanac itd. u svoje kolo prima...« (Sl — 6)

U to doba »Sloga« donosi i odluku o pružanju pomoći jugoslavenskim radnicima koji dolaze u Beč ili su na proputovanju. Poslije održavanja Jugoslavenske socijalističke konferencije 1902. u Zagrebu, društvo zaključuje da će pomoć pružiti samo radnicima, članovima onih organizacija koje su prihvatile zaključke spomenute konferencije. (Sl — 4,16; RN — 3,4)

»Sloga« redovno održava godišnje i polugodišnje skupštine, organizira predavanja i druge manifestacije. U povodu 10-godišnjice postojanja »Sloga« organizira proslavu »prve utemeljiteljne svečanosti, spojene s koncertom vlastitoga tamburaškog zbora.« Proslavi prisustvuju delegati društva »Danica« iz Graza, delegat Saveza krojačkih radnika Austrije i delegati radničkih društava drugih narodnosti, npr. rutenskog društva »Postup« i poljskog radničkog društva »Rovnost«. Osim austrijskoga radničkog pjevačkog zbora »Liederheim« i pjevačkog zbora tipografskih radnika iz Beča, nastupa i tamburaški zbor »Danice« iz Graza (Sl — 7,8,9) Slična proslava najavljena je u povodu 20-godišnjice rada »Sloge«, međutim nije poznato je li i održana. Broj članova znatno je smanjen u nekoliko zadnjih godina rada, posebno zbog velike besposlice. Izbijanjem prvoga svjetskog rata društvo je vjerojatno zabranjeno.

Na stanovitu pasivnost »Sloge«, posebno u 20. stoljeću, vjerojatno djeluje i sve veće angažiranje radnika u političkim i strukovnim organizacijama austrijske socijalne demokracije. Starija generacija socijalista, bilo sa stalnim boravkom u Beču ili povremenim dolascima, umnogome je pridonijela življem radu društva. Tijekom 90-ih godina društvo podržavaju vodeći socijalisti Slovenije i Hrvatske, no kasnije su radnici prepušteni sami sebi. Socijaldemokratske stranke u domovini, zaokupljene su radom u svojim organizacijama, i smatraju da upravo ti radnici, koji se nalaze u zemljama s razvijenijim radničkim pokretom, treba da svoja iskustva prenesu (nakon povratka) na radnike u domovini.

Austrijski socijaldemokrati nesumnjivo su pružali podršku svim socijalističkim društvima bez obzira na narodnost članova. Tadašnji organ Socijaldemokratske stranke Austrije *Arbeiter-Zeitung* donosi sve važnije društvene obavijesti. Austrijski socijaldemokrati vjerojatno su i pomogli da socijaldemokrati preuzmu vodstvo u društvu »Sloga« početkom devedesetih godina prošlog stoljeća. Jugoslavenski radnici priključuju se svim masovnim akcijama socijalista, a 1911. sudjeluju samostalno, kao društvo, u prvomajskoj proslavi i u masovnim demonstracijama u Beču protiv skupoće iste godine.

¹ Na osnivačkoj skupštini, društvo smatra svojom zadaćom »duševno i materijalno« potpomaganje svojih članova, promicanje njihovih interesa i dizanje naobrazbe. (RG)

Suradnja sa socijaldemokratima, odnosno strankama u južnoslavenskom prostoru, ovisila je pretežno o osobnim kontaktima vodećih socijalista kao i o nacionalnom sastavu društva. Stoga bismo i rad društva mogli podijeliti na dvije etape: prvu, do održavanja Jugoslavenske socijalističke konferencije 1902. u Zagrebu, i drugu, od 1902. dalje. Vodeći slovenski i hrvatski socijalisti nastoje tijekom 90-ih godina prošlog stoljeća »Slogu« učiniti centrom djelovanja socijalista izvan uže domovine, pa posvećuju osobitu pažnju i »Slogi« u Beču i poslije »Danici« u Grazu. Za slovenske socijaldemokrate Beč je centar radničkog pokreta u Sloveniji početkom 90-ih godina. Radnički pokret u Hrvatskoj također je pod utjecajem austrijskih socijalista — sve se dakle zbiva unutar jedne države. Radnička društva srpskih socijalista sva se pak nalaze u inozemstvu, pa je prirodno da se Srpska socijaldemokratska stranka ne angažira posebno u radu »Sloge« (premda u društvu djeluju njeni prvaci kao što je Nikola Veličković i drugi). Slično kao što je Beč prirodno stjecište slovenskih i hrvatskih socijalista, Budimpešta postaje značajan centar srpskih socijalista.

U drugoj polovini 90-ih godina aktivnost društva povećala se zahvaljujući prvcima socijaldemokratskih stranaka Slovenije i Hrvatske. Sazivaju se skupštine s političkom tematikom, održavaju predavanja i donose rezolucije. Održavaju se protestne skupštine zbog progona socijaldemokrata u Hrvatskoj 1900—1901, te protiv potpisivanja ugovora o novom zajmu srpske vlade 1906. Uz nabrojene akcije društva posebno treba naglasiti kulturno-prosvjetnu djelatnost, koja je, čini se, bila osnovna i vodeća karika svih godina djelovanja, bez obzira na povremena veća ili manja istupanja od kulturno-prosvjetnog programa.

Jugoslavensko radničko društvo »Danica« u Grazu osnovano je sredinom 90-ih godina prošlog stoljeća. U Grazu je u odnosu na druge gradove, radio najveći broj jugoslavenskih radnika, ali su ta zaposlenja, uglavnom bila privremena, jer nije bilo jake industrije, uvjeti rada bijahu loši a štrajkovi česti.

»Danica« je osnovana na poticaj socijalista iz Ljubljane i Zagreba i jugoslavenskih radnika, dulje vremena zaposlenih u Grazu. U pravilima što su podnesena Državnom namjesništvu 1896. društvo se zove »Delavsko izobraževalno jugoslavensko društvo Danica v Gradcu« (*Südslawischer Arbeiter-Bildungsverein Morgenstern in Graz*).² Osnvano je u vrijeme značajnih zbivanja za socijalnu demokraciju u Sloveniji te Hrvatskoj i Slavoniji. U Ljubljani je 1896. u kolovozu osnovana Jugoslavenska socijaldemokratska stranka, a u Hrvatskoj i Slavoniji socijaldemokratska stranka gotovo je uništena. Zahvaljujući prvaku slovenske socijalne demokracije, Etbinu Kristanu, koji se posebno angažirao (i među austrijskim socijaldemokratima) u pomoći zagrebačkim radnicima, stranka se u Zagrebu jedva uspijevala održati. Spomenuta zbivanja ukazuju na pretpostavku da je »Danica« trebala postati mjesto odakle bi se rukovodilo socijaldemokratskim pokretom u Hrvatskoj i Slavoniji.³ Prilikom osnivanja društva nalazimo Blaža Burkeljca, jednoga od vodećih socijaldemokrata iz Zagreba, Etbina Kristana i niz drugih osoba poznatih u radničkom pokretu Slovenije, Hrvatske i Slavonije. Ubrzo im se pridružuje i Radovan Dragović, poslije jedan od organizatora Srpske socijaldemokratske stranke.

² Pravila društva pisana su na slovenskom. Društvo se u svim socijaldemokratskim glasilima Hrvatske i Slavonije te Srbije naziva Jugoslavenskim radničkim društvom »Danica«. (LG)

³ U osvrtnu na 10-godišnjicu rada, *Slobodna riječ* spominje da je »Danica... »neprestano bila na poslu, a u svoje doba — osobito za vrijeme Khuenove strahovlade — ona je bila veoma važnom potporom radničkom pokretu u domovini. (SR-7; SI-2,3)

»Danica« brzo napreduje i uskoro ima vlastitu knjižnicu. (Sl — 5) Broj članova u ponekim godinama iznosi i stotinu. Četvrtgodišnje, polugodišnje i godišnje skupštine održavaju se redovito, održavaju se poučna predavanja, osnovan je najprije pjevački, a onda tamburaški zbor. Održavaju se i kontakti s ostalim društvima, posebno s onima u Beču i Budimpešti. Sve do 1910. društvo nastavlja uobičajeni rad, povećavaju se prihodi i broj članova. U godinama prije prvog svjetskog rata broj članova opada, najvjerojatnije zbog besposlice. (RN — 9,10)

Jugoslavenski radnici u Grazu uživaju svestranu podršku austrijskih socijaldemokrata. Prvaci austrijske socijalne demokracije u Štajerskoj osobno sudjeluju u nekim akcijama koje organizira »Danica«. Većina jugoslavenskih radnika učlanjena je u sindikalne organizacije raznih struka i učestvuju u akcijama koje organiziraju austrijski socijaldemokrati. Prvaci austrijske socijalne demokracije govore na protestnim skupštinama jugoslavenskih radnika, organiziranih zbog progona u Hrvatskoj. (RN — 5; SR 7,8)

Medusobni kontakti članova »Danice« sa socijaldemokratima u domovini česti su i brojni. Osim što pojedinci socijaldemokrati iz Zagreba posjećuju »Danicu«, ona šalje i svoje delegate na razne skupove i manifestacije u Zagreb. Međutim predstavnik »Danice« sudjeluje u Zagrebu na Jugoslavenskoj socijalističkoj konferenciji 1902. Na svečanoj akademiji povodom 10-godišnjice lista *Sloboda* prisutan je i tamburaški zbor »Danice«.⁴

Prvak socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije Vitimir Korač iz Zagreba, održava u Grazu niz predavanja za članove društva. (SR — 2,3)

»Danica« je više od ostalih jugoslavenskih društava angažirana u pružanju podrške progonjenim socijaldemokratima u Hrvatskoj i Slavoniji: protestne skupštine održavaju se poslije zabrane listova *Sloboda* i *Nova sloboda*, protiv vladavine bana Khuena Hedervarya 1903, povodom progona i hapšenja zagrebačkih i osječkih socijaldemokrata 1905. i nakon proglašenja komesarijata u Hrvatskoj i Slavoniji. (CS — 1,2; RN — 5; SR — 4,8) Članovi društva angažiraju se i poslije oko osnivanja saveza radničkih društava.

2. Savez jugoslavenskih radničkih društava u inozemstvu

Prijedlog o ujedinjavanju svih jugoslavenskih radničkih društava predložen je na skupštini Jugoslavenskog radničkog društva »Svest« u Münchenu godine 1901. Prema tom prijedlogu... »Federacija jugoslavenskih radnika daleke porodila bi savez radnika: Bugara, Srba, Hrvata i Slovenaca.« (Sl — 10)

Zamisao nije nova, jer je ideje o ujedinjavanju svih južnoslavenskih socijalističkih organizacija bilo u vrijeme kada ova društva (osim »Sloge« u Beču) nisu ni postojala. O tome se raspravlja na jednoj od skupština »Sloge« u Beču, na osnivačkom kongresu Jugoslavenske socijaldemokratske stranke u Ljubljani 1896, i na kongresu Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije održanom iste godine u Zagrebu. (Sl — 1)

Pošto je »Svest« iz Münchena objavila spomenuti prijedlog, u zagrebačkom listu *Sloboda* i beogradskim *Radničkim novinama*, izlazi niz prijedloga kako organizirati savez ili bi se sva radnička društva u inozemstvu uključila u savez kao njegove sekcije ili bi savez bio niz samostalnih društava sa zajedničkim tajništvom. Inicijativu za osnivanje saveza društava prihvaćaju s velikim oduševljenjem ona društva koja djeluju u državama sa nešto tolerantnijim režimom prema radničkom pokretu, Kao jugoslavenska radnička

⁴ Jugoslavenska socijalistička konferencija (često zvana i Uskršnja konferencija) održana je u povodu 10. godišnjice izlaženja lista *Sloboda*. (SR-1)

društva u Londonu i Parizu, dok radnici koji žive u Austriji jedva se i javljaju u diskusiji, vjerojatno zbog strogog režima ali i zbog čestih kontakata sa socijalistima u domovini, koji su cijelu akciju smatrali preuranjenom.

Jugoslavensko radničko društvo iz Berlina upozorava da sva društva ne mogu imati isti program i organizaciju, jer se nalaze u raznim državama, u kojima su različiti zakoni o udruživanju. Predlaže stoga da tajništvo saveza jugoslavenskih radničkih društava bude u onoj državi, koja će ga tolerirati, jer »pravila za strance neće nikada Njemačka dozvoliti, koja su u Francuskoj, u Švicarskoj dozvoljena, a Ugarska, Srbija, Austrija i Hrvatska još manje...« (Sl — 11,12) Prvak Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije Vitomir Korač smatra taj pothvat preuranjenim, kako u materijalnom tako u organizacijskom pogledu i zalaže se za što čvršće veze između radničkih društava u inozemstvu i socijaldemokratskih stranaka u južnoslavenskim zemljama. (Sl — 14) Mnogi su očekivali da će se to pitanje riješiti na Jugoslavenskoj socijalističkoj konferenciji, održanoj u travnju 1902. u Zagrebu. Diskusija se međutim nastavila i poslije konferencije. Prema prijedlogu društva »Napred« iz Londona, zagrebačka *Sloboda* postala bi glasilom jugoslavenskih radničkih društava a donosila bi poseban prilog za inozemstvo. S tim prijedlogom nije se složila »Sloga« iz Beča nego se založila da se tiska poseban list za radnike u inozemstvu.

Uredništvo zagrebačke *Slobode* ne slaže se sa svim spomenutim prijedlozima, ali se uglavnom ne miješa u diskusije. Uredništvo *Radničkih novina* slaže se sa prijedlozima organizacijskih mjera i programom rada što ga je objavio Vladimir Đurakić iz Nürnberga i preporučuje jugoslavenskim radnicima inozemstvu da taj članak prouče (Sl — 11,15; RN — 1)

Većina diskutiranih međutim, svjesna je da se precjenjuje uloga i moć takva saveza. Svi oni koji se oduševljavaju osnivanjem saveza, ne uzimaju u obzir realne mogućnosti opstanka takve organizacije, jer ih u njihovu oduševljenje vodi želja za jedinstvom južnoslavenskih socijalista u domovini i inozemstvu. Diskusije o savezu jugoslavenskih društava ipak su donjele stanovite rezultate, pa je na prijedlog »Svesti« iz Münchena, većina društava prihvatila slijedeći zaključak:

»1. Svaki član stupajući u udruženje Jugoslavenskih radnika koji su u Savezu postaje članom sviju Jugoslavenskih Radničkih društava;

2. Svaki član polaže pravo na pomoć od 2 fr. 50 centima kad iz jedne varoši u drugu otputuje.« (RN — 2)

Spomenuti zaključak prihvatila su najprije jugoslavenska radnička društva u Berlinu, Grazu, Münchenu, Parizu i Londonu. Na Jugoslavenskoj socijalističkoj konferenciji u Zagrebu, prihvaća ga i »Sloga« iz Beča.

Na spomenutoj konferenciji u Zagrebu, 30. ožujka 1902, sudjelovali su u diskusiji o savezu društava gotovo svi delegati jugoslavenskih radničkih društava. Vitomir Korač ponovno se izjašnjava protiv saveza društva u onom obliku kakav je predloženo. U rezoluciji, prihvaćenoj na konferenciji preporučuje se »... da se svsekolika radnička politička, strukovna i naobrazbena udruženja stave u što življi međusobni saobraćaj...« te »... da međusobno povedu raspravu i nastoje na tome, kako bi moguće bilo pružiti barem kakove materijalne potpore sa slovenskog juga doputujućim pristašama socijalne demokracije, koji ne mogu pripadati ni jednom strukovnom udruženju, ali su u dokaz savjestnoga ispunjavanja svojih dužnosti provideni topoglednim ispravama sa nadležne strane.« (Sl — 13)

Glavni odbor Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije preuzeo je obvezu da izradi nacrt u smislu rezolucije, kako u odnosu na društva u

inozemstvu, tako i za što bolju suradnju između južnoslavenskih socijaldemokratskih stranaka. Politička zbivanja u Hrvatskoj u 1902. i slijedeće godine, a poslije toga angažiranje socijalne demokracije da se učvrsti radnički pokret u vlastitoj sredini, vjerojatno bitno utječu na to da se ne provode zaključci konferencije. Jugoslavenska radnička društva u drugim zemljama isto tako privremeno napuštaju zamisao o savezu društava i zaokupljene su pružanjem podrške socijalistima u Hrvatskoj u vrijeme progona i zabrana radničkih listova.

Novi poticaj za osnivanje saveza javlja se na konferenciji Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije u travnju 1904. u Zagrebu. Delegat »Danice« iz Graza, Stjepan Ivanić, predlaže i osnivanje tiskarskog fonda za izdavanje zajedničkog lista i raznih brošura. (SR — 5) Stranka u Hrvatskoj i Slavoniji ne poduzima ništa glede tog prijedloga i sve ponovno zamire. Dvije godine poslije, na polugodišnjoj skupštini »Danice« odlučeno je da se u *Slobodnoj riječi* i *Radničkim novinama* objavi svim društvima prijedlog za održavanje zajedničkog sastanka na kojem bi se raspravljalo o osnivanju saveza društava.

Odziv je na taj poziv bio vjerojatno prilično brojnan, mišljenja su međutim veoma različita. Većina pisama dolazilo je izravno upravi »Danice«, pa je samo nekoliko dopisa objavljeno u radničkim listovima.

Naglašavajući opravdanost i potrebu postojanja društava, Ivanić ističe kako socijaldemokratske stranke i sindikati ne mogu pružiti »svojim članovima teorijskoga klasičnog i socijalističkog obrazovanja u tolikoj meri, koliko zahteva borba proletarijata i njegov zadatak u današnjem društvu...« Zbog toga su prema njegovu mišljenju i osnovana razna radnička prosvjetna društva, čiji je cilj »da daju radniku temeljita sistematska znanja o pojavama u društvu, utvrditi u njemu teorijsko razumevanje klasne borbe i tendencija njezinih, upoznati ga sa ekonomskim gledištem socijalizma i samokritikom društvenom — znači stvoriti od njega borca, agitatora i neustrašivca«. Prema Ivanićevu mišljenju »jedino taj razlog može u potpunju meri da opravda osnivanje jugoslavenskih radničkih društava na strani. Ali ona, ne velim sva, ali većim delom, skoro ničim ne dadoše dokaza, da zaslužuju svojim pravilima ponosite reći: prosvjećivanje radnika i širenje svesti«. Ipak naglašava da su potrebna i kaže: ... »pa ih smatram čak veoma potrebnim, ali samo u isto vreme dodajem, da onakva kakva su, ne odgovaraju svojoj potrebi«. Istovremeno on i opravdava takav način djelovanja društava i smatra ga neminovnim »kad se zna da ta društva nastoje u potpunoj stranoj, tuđoj sredini, da se ta društva služe tuđim jezikom, da su po tome gotovo izolovana od sredine u kojoj žive i rade; da su odeljena i odvojena od društva« (SR — 6; RN — 6, 8)

Uprava Jugoslavenskog radničkog društva u Berlinu smatra da su radnici nezainteresirani za društveni rad čak i u boljim uvjetima rada u stranim zemljama, gdje su se već izborili za neka osnovna prava. Smatra da društva moraju »... raditi na unutrašnjem preporođaju svome, moraju postati socijal. (istička) i budu li jednog dana to, možda će i centralizacija biti ostvarena«. (RN — 7)

Stav socijaldemokratskih stranaka u domovini prema pokušaju ujedinjavanja društava ukazuje na to da one više nemaju interesa za ta društva. Dok se socijaldemokrati iz Hrvatske i Slavonije ne izjašnjavaju ni za ni protiv osnivanja saveza, uredništvo *Radničkih novina* iz Beograda smatra da uopće ne može biti govora o nekom ujedinjavanju jugoslavenskih radničkih društava. A mišljenje uredništva ujedno je i stav srpskih socijaldemokrata

koji smatraju da su ta društva potrebna samo utoliko da bi pomogli novim radnicima u traženju zaposlenja. Inače, ne treba gubiti vrijeme u jugoslavenskim organizacijama jer »jugoslavenski radnici, koji žele da se istinski klasno obrazuju i u istini postanu ubeđeni i sposobni i aktivni borci, moraju što punijom snagom ući u sindikalne i u socijalističke organizacije dotične zemlje«. (RN — 8)

U osvrtu na rad jugoslavenskih radničkih društava u inozemstvu, dopisnik iz Graza Stjepan Ivanić, konstatira: ... »Jugoslavenski radnici su tada dolazili iz svojih otažbina u strane zemlje, bilo radi usavršavanja u radu, bilo 'trbuhom za kruhom', upoznavali su se s radničkom borbom, koja je tada postojala na zapadu. I osnovala su se od svih klasno svjetskih jugoslavenskih radnika društva nasuprot nacionalnih šovinističkih društava...« »Inteligentniji i razboritiji jugoslavenski radnici brzo su se počeli emancipovati od tih, šovinističkih, kretenastih društava, prilazili svojim stručnim organizacijama i radi daljeg prosvjećivanja drugova, koji su neprestano dolazili, osnovali su i radnička naobrazbena društva.

Trebalo je u ovim društvima raditi, upoznati Jugoslavene sa interesima njihovim, kao proleterca i borbom koju oni treba da vode i potpomažu. Danas je već drukčije. U svim jugoslavenskim zemljama postoje bujni radnički pokreti. Jedan je fakt, koji ću rado priznati: drugovi, koji su bili na strani, mnogo su pomogli da se ti pokreti utvrde, da oni pođu onim pravcem, kuda idu i ostali proleterski pokreti.« (NP)

Besposlica u godinama uoči prvog svjetskog rata pridonosi većem kretanju radništva i osipanju članstva. Više ne postoje nove ideje o osnivanju saveza društava. Izbijanjem prvog svjetskog rata zabranjena je većina socijalističkih radničkih organizacija u Evropi.

IZVORI

AZ	Arbeiter-Zeitung (Wien)	1) 31. VIII 1891	2) 21. VIII 1891
CS	Crvena Sloobda (Budimpesta)	1) 22. X 1902	2) 15. VIII 1903
LG	Vereinskataster K-XIII-36063; 30. VII 1891 Vereins-Genossenschaftskataster, Fasc. 53: 23639—896		
NL	Niederosterreichisches Landsarchiv.		
NP	Novpred (Zagreb) 26. IX 1906		
RG	Radnički glasnik (Zagreb). a) 15. III 1888		
RN	Radničke novine (Beograd)	1) 9. II 1902 2) 23. III 1902 3) 16. III 1902 4) 17. VIII 1902 5) 4. VIII 1903	6) 30. LX 1906 7) 26. X 1906 8) 14. XI 1906 9) 24. VI 1908 10) 7. X 1910
SI	Sloboda (Zagreb)	1) 7. I 1896 2) 16. VIII 1896 3) 5. XI 1896 4) 6. IX 1900 5) 22. III 1900 6) 23. V 1901 7) 22. VIII 1901 8) 18. IX 1901	9) 26. IX 1901 10) 16. I 1902 11) 6. III 1902 12) 13. II 1902 13) 4. IV 1902 14) 5. VI 1902 15) 10. VIII 1902 16) 5. IX 1902
SR	Slobodna riječ	1) 4. IV 1902 2) 31. XIII 1903 3) 14. I 1904 4) 14. III 1904 5) 15. IV 1904	6) 12. IX 1906 7) 7. VI 1907 8) 22. IV 1912 9) 22. VI 1912

LITERATURA

1. Na osnivačkoj skupštini, društvo smatra svojom zadaćom »duševno i materijalno potpomaganje svojih članova, promicanje njihovih interesa i dizanje naobrazbe«. *Radnički glasnik*, Zagreb, 15. III 1888.
2. *Arbeiter-Zeitung*, Beč, 31. VII i 21. VIII 1891
Niederösterreichisches Landesarchiv, Vereinskataster K-XIII-36063-64; 30. VI 1891.
3. *Sloboda*, Zagreb, 23. V 1901.
4. *Sloboda*, Zagreb, 6. IX 1900, 5. IX 1902.
Radničke novine, Beograd, 16. III; 17. VIII 1902.
5. *Sloboda*, 22. VIII; 18. IX, 26. IX 1901.
6. Landesarchiv Graz, Vereins-Genossenschaftskataster, Fasc. 53: 23639-896 — Pravila društva pisana su na slovenskom. Društvo se u svim socijaldemokratskim glasilima Hrvatske i Slavonije te Srbije naziva Jugoslavenskim radničkim društvom »Danica«.
7. *Sloboda*, 16. VIII; 5. XI 1896.
U osvrtu na 10-godišnjicu rada, *Slobodna riječ* spominje da je »Danica« . . . »neprestano bila na poslu, a u svoje doba — osobito za vrijeme Khuenove strahovlade — ona je bila veoma važnom potporom radničkom pokretu u domovini.
Slobodna riječ, Zagreb, 7. VI 1907.
8. *Sloboda*, 22. II 1900.
9. *Radničke novine*, Beograd, 24. VI 1908; 7. X. 1910.
10. *Radničke novine*, 4. VII 1903.
Slobodna riječ 7. VI 1907; 22. IV 1912.
11. Jugoslavenska socijalistička konferencija (često zvana i Uskršnja konferencija) održana je u povodu 10. godišnjice izlazenja lista »Sloboda«.
Slobodna riječ, 4. IV 1902.
12. *Slobodna riječ*, 31. XIII 1903; 14. I 1904.
13. *Crvena Sloboda*, Budimpešta, 22. X. 1902; 15. VIII 1903;
Radničke novine, 4. VII 1903;
Slobodna riječ, 14. II 1904; 22. IV 1912.
14. *Sloboda*, 16. I 1902.
15. *Sloboda*, 7. I 1896.
16. *Sloboda*, 6. III; 13. III 1902.
17. *Sloboda*, 5. VI 1902.
18. *Sloboda*, 10. VII; 6. II 1902.
Radničke novine, 9. II 1902.
19. *Radničke novine*, 23. III 1902.
20. *Sloboda*, 4. IV 1902.
21. *Slobodna riječ*, 15. IV 1904; inicijator je Stjepan Ivanović iz Graza.
22. *Slobodna riječ*, 12. IX 1906.
Radničke novine, 30. IX; 14. XI 1906.
23. *Radničke novine*, 26. X 1906.
24. *Radničke novine*, 14. XI 1906.
25. *Novpred*, Zagreb, 26. IX 1906.

YUGOSLAV WORKERS' ASSOCIATIONS IN AUSTRIA AND ATTEMPTS
TO ORGANISE A UNIFIED ALLIANCE OF YUGOSLAV WORKERS
ASSOCIATIONS ABROAD

SUMMARY

From the last decade of the 19th century to the First World War, Yugoslav workers associations carried on their work in major European centres — e. g. in Vienna, Berlin, Budapest, Munich, Paris and London. Although founded as cultural-educational organisations, these associations had a political, socialist orientation as well. They collaborated closely with the labour movements in South Slavic lands and abroad as well. In the specific conditions existing abroad they could often function more freely than in the homeland, and thus some leaders of the Yugoslav workers' movement continued their work in foreign settings. Vienna became a centre for Slovene and Croatian Social Democrats and Budapest for Serbian ones. In her contribution, the author gives particular attention to Yugoslav workers' organisations in Austria — »Sloga« (Unity) in Vienna and »Danica« (The Morning Star) in Graz. In the second part of the text, the attempt to create a unified alliance of Yugoslav workers' associations abroad is discussed. However, the role of these associations in the Yugoslav labour movement was lost when Sociodemocratic parties in the homeland took over leadership in the movement. Afterwards, before the outbreak of the First World War, members of the associations were dispersed, partly due to the growth of unemployment. The idea of a unified alliance was given up at that time.